

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՄԿՉԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ
ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆՈՐՄԵՐԸ ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ «ԳԻՐՔ
ԴԱՏԱՍՏԱՆԻ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՉ**

Բանալի բառեր՝ Մխիթար Գոշ, «Հայոց դատաստանագիրք», քրեական իրավունք, հանցագործություն, պատիժ, արդարության սկզբունք, ազգային իրավունքներ:

Հայ միջնադարյան իրավաբանական մշակույթի պատմության մեջ էական ներդրում ունի փիլիսոփա, աստվածաբան, օրենսգետ, եկեղեցական և հասարակական-քաղաքական գործիչ Մխիթար Գոշը (մոտ. 1130-1213 թթ.): Նա թողել է գրական հսկայական ժառանգություն, Կիրակոս Գանձակեցու արժևորմամբ՝ «...չիրմարձան իմաստախոհ գրքեր՝ ուսումնասերների օգտի համար»¹: Դրանք են՝ «Համառոտ մեկնութիւն մարգարեութեանն երեմիայի», «Ողբք ի վերայ բնութեանս՝ ի դիմաց Ադամայ առ որդիս նորա», «Յայտարարութիւն ուղղափառութեան հաւատոյ ընդդէմ ամենայն հերձուածողաց՝ ի խնդրոյ մեծ զօրավարին Զաքարէի և եղբօր իւրոյ», «Թուղթ խրատականք», «Շարք հայրապետացն Աղուանից», աղոթքներ, առակներ և այլն: Գոշի գլուխգործոցը «**Գիրք Դատաստանի**» («Դատաստանագիրք Հայոց», 1184 թ.) աշխատությունն է բաղկացած Նախադրությունից և 251 հոդվածից²:

1 **Կիրակոս Գանձակեցի**, *Հայոց պատմություն*, թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները **Վ. Առաքելյանի**, Երևան, 1982, էջ 161:

2 Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքին» անդրադարձել են բազում հետազոտողներ, ովքեր իրենց աշխատություններում վերլուծել են Գոշի իրավաբանական հայացքները, ինչպես նաև «Դատաստանագրքում» առկա իրավաբանությունը: Առավել կարևոր աշխատություններն են՝ **Խ. Սամուելյան**, *Հին հայ իրավունքի պատմություն*, հ. 1, Երևան, 1939, **Է. Պիվազյան**, «Մխիթար Գոշի և Սմբատ Սպարապետի Դատաստանագրքերի առնչակցությունը», *ԲՄ*, 1960, № 3, էջ 117-184, **Կ. Յ. Բասմաջեան**, «Հայկական իրատունի ի սկզբանե մինչև մեր օրերը», *Բանասեր*, Փարիզ, 1901, պրակ Բ-Գ, էջ 6: **Ա. Գ. Սուխասյան**, *Մխիթար Գոշը և «Հայոց Դատաստանագիրքը»*, Երևան, 1965: **Խ. Ա. Թորոսյան**, «Հայ իրավունքը XII-XIV դդ.», *Հայ ժողովրդի պատմություն*, հ. 3, Երևան, 1976, էջ 817-829, **Սաֆարյան Գ.**, *Իրավունքի պատմու-*

XII դարակեսին հայ ժողովրդի իրավագիտակցության մակարդակն այն-քան բարձր էր, որ ըմբռնում էր աշխարհիկ-քաղաքական օրենքների անհրաժեշտությունը՝ ապահովելու ազգային դատավարական ինքնուրույնությունը և պաշտպանելու ազգային իրավունքները: Հայտնի է, որ մահմեդական տիրակալները քրիստոնյաների ներքին՝ ամուսնաընտանեկան, ժառանգական, կրոնական, մշակութային-կրթական գործերն իրենց օրենսդրությամբ չէին քննում, իսկ քրեական ու քաղաքացիական գործերը մահմեդական դատարանների իրավասության ներքո էին: Ներսես Լամբրոնացու վկայությամբ՝ Գրիգոր Գ Տղայի հայրապետության (1173-1193) օրոք «...քաղաքների ու գավառների բնակիչները նորին սրբազնությունից աշխարհիկ օրենքներ խնդրեցին», բայց «...հայոց մեջ՝ ո՛չ եկեղեցիներում, ո՛չ էլ իշխանների մոտ, չգտնվեցին աշխարհիկ օրենքներ»³: Կաթողիկոսական պահոցներում առկա էին միայն կանոնական օրենքներ: Գոռի «Դատաստանագրքի» ստեղծումը պայմանավորված էր տվյալ պատմաշրջանի իրավական ու քաղաքական իրողություններով⁴: Բուն Հայաստանում և Կիլիկիայում հայ ժողովուրդը ազգային-ազատագրական պայքար էր մղում՝ վերականգնելու քաղաքական անկախությունն ու ազգային պետականությունը: Այս նկատառումով «Դատաստանագիրքը» կազմվեց որպես հայկական ապագա անկախ պետության օրենսգիրք:

«Դատաստանագրքի» նախադրության ժ գլխում Գոռը ներկայացնում է այն աղբյուրները, որոնք հիմք են դարձել նրա օրինաստեղծ գործունեության համար. «Քանի որ ստանձնել ենք ավանդել գրավոր դատականոններ՝ ըստ այնմ էլ հարկավոր է ցույց տալ [այն] գրություններն ու ժողովուրդները, որոնցից առնված են [գրանք], որպեսզի ճշմարտությունը հայտնի լինի, և ոչ ոք չզայթակղվի վարվել մտացածին բաներով»⁵: Փաստորեն՝ օրենսդիրը կարևորում է ոչ միայն դատականոնների, այլև դրանց բուն աղբյուրների իմացությունը: Դրանք են.

- Բնական օրենքները («բնաւորական օրէնք»), ավանդույթները, սովո-

թյան և տեսության հիմնահարցեր, Երևան, 2010: Հոդվածում «Դատաստանագրքի» բրեւի-րավական նորմերը վերլուծվում են հիմնականում սկզբնաղբյուրի հիման վրա, ինտերկե, հաշվի առնելով ուսումնասիրողների հայեցակետերը:

³ Քաղաքային Օրէնք *Ներսիսի Լամբրոնացոյ ըստ Կոստանդիանոսի, Թէոդոսի եւ Լեոնի թագաւորաց Հռովմայեցոց*, Պարիս, 1907, Առաջաբան, էջ 5:

⁴ Դատաստանագիրք գրելու 12 պատճառները Գոռը մեկնաբանում է «Դատաստանագրքի» նախադրության Բ գլխում: Տե՛ս Մխիթար Գոռ, *Գիրք Դատաստանի*, աշխատասիրությամբ՝ Խ. Թորոսյանի, Երևան, 1975, էջ 2-5:

⁵ Մխիթար Գոռի «Դատաստանագիրք Հայոցը», Նախաբան, գլ. Ժ (Ռ. Ավագյան, *Հայ իրավական մտքի գանձարան: Աշխարհաբար թարգմ.՝ Ռ. Ավագյանի*, Գիրք 1, Հավելված X), Երևան, 2001, էջ 385: Այսուհետ մեջբերումներն այս թարգմանությունից են լինելու:

րութային իրավունքը, որոնցով առաջնորդվում էին հեթանոսները հանցագործներին դատելիս⁶:

- Մահմեդական գրավոր օրենքներից Գոշը ոչինչ չի փոխառում՝ բացատրելով. «...ինչը որ հարազատ է մեր օրենքներին՝ ընդունում ենք, իսկ ախտավորն ու խառնակը բաց ենք թողնում, իսկ երբեմն օրինավորը վերցնում ենք Ավետարանի լրացմամբ»⁷:
- Սուրբ Գրքերից Գոշը նշում է «Ելից», «Ղեստացոց», «Թուոց», «Երկրորդ Օրինաց», «Թագաւորաց» և այլ Գրքեր: Մեծ նշանակութուն է տալիս չորս Ավետարաններին ու Պողոսի Թղթերին⁸: Այդ կանոնական պատվիրաններն անհրաժեշտ են, քանզի այնտեղ ոչ միայն կարելի է վճիռներ ընտրել [հոգու] գորությամբ, այլև «հատուկ դատական մտքեր» կան: Հին ու նոր Կտակարաններն արժևորվում են որպես «դատաստանի խորհուրդ»⁹:
- Նա ընդունում է «Հայոց կանոնագրքի» կանոնախմբերը, հատկապես՝ Նիկիայի (325 թ.), Կ. Պոլսի (381 թ.) և Եփեսոսի (431 թ.) Տիեզերաժողովների կանոնները, Բարսեղ Կեսարացու, Աթանաս Ալեքսանդրացու, Հովհան Օձնեցու և այլոց կանոնները՝ հայտարարելով. «...այժմ ամենքը չէ, որ նշված կանոններով են առաջնորդվում», ուստի՝ «...դրանց անհրաժեշտաբար որոշ երկրային օրենքների վճիռներ ենք ավելացնում»¹⁰: Ըստ Գոշի՝ օրինագրքերը չեն ստեղծվում միանգամից ու մեկ հեղինակից: Դրանք համադրվում և ամբողջանում են հնագույն ժամանակներից սահմանված կանոնախմբերից:
- Աշխարհիկ իրավական աղբյուրներից Գոշն արժևորել է Դավիթ Ալավկա որդու և քրիստոնյա որոշ ժողովուրդների օրենսդրությունները: Նրա համոզմամբ՝ Աստծուն հավատացող բոլոր ժողովուրդներից ընդունելի են այն կանոնները, որոնք մեր կարիքներին հարմար են: Նա մերժում է օտար իրավական աղբյուրների մեխանիկական ներմուծումը, սկզբունքորեն դրանք վերախմբագրում ու հարմարեցնում է հայ հասարակութայն պայմաններին:

Մխիթար Գոշի օրենսդրական գործունեության հիմքում Հայաստանի ինք-

⁶ Նույն տեղում, գլ. Ժ, էջ 385:

⁷ Նույն տեղում: Հարկ է նշել, որ մահմեդական իրավունքի նկատմամբ նույն վերաբերմունքն ուներ նաև Սմբատ Սպարապետը:

⁸ Ղեստացոց ԻԶ 46, Թուոց ԼԶ 13, Երկրորդ Օրինաց Զ 1:

⁹ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագիրք Հայոցը» (այսուհետև՝ Գոշ, Դատաստանագիրք), գլ. Ժ, էջ 385:

¹⁰ Նույն տեղում, հոդ. 3, էջ 399:

նիշխան, կենտրոնացված պետականության գաղափարն էր, որի իրականացումը ենթադրում էր մի շարք հիմնահարցերի լուծում. ներազգային ուժերի համախմբում, կազմալուծված զինված ուժերի միավորում, տեղական իշխանությունների համագործակցում, անջատողական-կենտրոնախույս քաղաքականության չեզոքացում, արդարության սկզբունքով միջդասային հակասությունների չեզոքացում, համազգային շահերի ու քաղաքացիների իրավունքների պաշտպանություն, հանցագործությունների կանխում, սոցիալական ներդաշնակության հաստատում, հոգևոր-բարոյական գաղափարախոսության ազդեցության ծավալում և այլն: Այս խնդիրներն արտացոլված են «Դատաստանագրքում», որոնք փիլիսոփայական ու իրավաքաղաքական հարթության վրա լուծեց հանձարեղ մտածողը:

«Դատաստանագրքի» սահմանադրությունները հիմնված են արդարության սկզբունքի վրա, որն առանցքային է բնական իրավունքի Գոշի տեսության մեջ: «Նախադրության» հենց Ա գլխում Գոշը գրում է. «... արդարն ընտրելն ի սկզբանե բնական հատկանիշ է մեզանում»¹¹: Աստվածային կամքով և օրենքներով է նախասահմանված արդարությունը, որը, սակայն, մարդկային հարաբերություններում հաճախ ճիշտ չի չափորոշվում: Հետևաբար՝ «Դատաստանագրքը», որպես աստվածային օրենքների ու պատվիրանների մեկնություն և լրացում, պետք է նպաստի՝ իրավական միջոցներով պայքարելու անարդարության դեմ:

Հարկ է նշել, որ այս մեկնությունները դարձան Մխիթար Գոշի իրավաքաղաքական հայեցակարգի, ինչպես նաև ազգային իրավահարաբերությունները կարգավորող նորմերի ձևայնացման մեթոդաբանական ելակետային սկզբունքներ: Ընդ որում՝ դրական (պոզիտիվ) օրենսդրության նկատմամբ Աստվածային, բնական օրենքների և քրիստոնեական սկզբունքների գերակայության ընդգծումը Գոշի հայեցակարգում գիտամեթոդական կարևոր հենք էր՝ հակադրվելու և քննադատելու օտար օրենսդրությունները, հենց Աստվածային կամքից բխեցնելու ազգային օրինաստեղծման անհրաժեշտությունը և պաշտպանելու ազգային իրավունքները:

Գոշը մեկնաբանում է «Դատաստանագրքի» նշանակությունը: Նախ բացատրում է, որ այն ունի կանոնադրական նշանակություն, «...ուստի պարտավոր ենք ներդաշնակել այն [Աստվածաշնչյան կանոնների]՝ հետ, որպեսզի պարզ դառնա դրանց ընդհանրությունը»¹²: Համանմանությամբ՝ նա հաստատում է, որ

¹¹ Գոշ, Դատաստանագրք, Նախաբան, գլ. Ա, էջ 360:

¹² Նույն տեղում, գլ. Գ., էջ 365:

կանոնները՝ հոգու, և հոգին՝ մարմնի ուղղիչն է: Այդպիսով՝ շեշտում է նաև կանոնների դաստիարակչական նշանակությունը:

Ըստ օրենսգետի՝ արդարներին դատաստան չկա, և «...արդարամիտ մարդը չի վախենում ո՛չ երկնավոր, ո՛չ երկրավոր դատավորից»: Նա կարևորում է այն փաստը, որ կանոնները, ինչպես Աստվածային օրենքները, «...նպատակ ունեն ազատել մարդկանց մեղքերից... խափանել չարը»¹³, որպեսզի մարդիկ համամտությամբ ու սիրով ապրեն: Գոշը Հուլյսի, Հավատի և Սիրո առաքինություններին միավորում է շորրորդը՝ Արդարությունը, որը «...դեր ունի՝ հավասարեցնելու անհավասարը»¹⁴: Հարկ է նշել, որ քրեական իրավունքում արդարությունը որոշակի իմաստով համադրվում է այլ սկզբունքների (օրինականության, օրենքի առջև հավասարության, մարդասիրության) հետ¹⁵: Ուստի՝ օրինաչափ է Գոշի հավաստիացումը, որ օրենքներին հետևելը շահավետ կլինի հասարակական կյանքի ներդաշնակության համար, քանի որ բոլոր «ամբոխային խռովությունները» օրենքների բացակայության հետևանքն են: Եվ, հաստատվելով եկեղեցում, կանոնները կդառնան խաղաղության ու բարեկարգության հիմք:

Միջնադարյան իրավունքը հասարակական հարաբերությունները նորմավորում էր ընդհանրապես՝ առանց հստակ տարանջատելու հասարակության տարբեր ոլորտները: Ըստ Գ. Սաֆարյանի՝ «Դատաստանագիրքը» ինքնատիպ օրինագիրք է «Հավաք օրինաց», որը ներառում էր իրավաքաղաքական բազմաթիվ խոհեր, գաղափարներ և, միևնույն ժամանակ, գործող օրենսգիրք էր, որը կարգավորում էր հասարակական հարաբերությունների գրեթե բոլոր բնագավառները՝ պետական կառավարման, քաղաքացիական, ամուսնաընտանեկան, քրեական, դատավարական, դատարանի և դատարանակազմության հարցերը¹⁶:

«Գիրք Դատաստանի» աշխատությունը ներառում է քրեաիրավական բազմաթիվ նորմեր, հանցագործության և պատժի վերաբերյալ Գոշի հայեցակարգը, որի հիմքում մարդու հիմնախնդիրն է: Հայտնի է, որ միջնադարում մեղքն ընկալվել է երկու իմաստով՝ կրոնական և իրավական: Աստծո պատվիրաններից ամեն մի շեղում համարվել է մեղք՝ բառի կրոնաեկեղեցական իմաստով: Ա. Սուքիասյանի մեկնաբանությամբ՝ «Այն հակաօրինական արարքը, որը տանջում է հանցագործի խիղճը, պետք է պատժի ենթարկվի ըստ կանոնական նորմերի: Այն արարքը, որը միայն մեղք է, պետք է պատժվի ապաշխարությամբ: Եթե

¹³ Նույն տեղում, էջ 366:

¹⁴ Նույն տեղում:

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք, Ընդհանուր մաս, խմբագրությամբ՝ Գ. Ս. Ղազինյանի, Երևան, 2000, էջ 31:

¹⁶ Գ. Սաֆարյան, Իրավունքի պատմության և տեսության հարցեր, Երևան, 2010, էջ 268:

արարքը և՛ մեղք է, և՛ հանցագործություն, ապա այն պետք է պատժվի թե՛ եկեղեցու, թե՛ աշխարհիկ իշխանությունների կողմից, այսինքն՝ ենթարկվի ապաշխարության ու քրեական պատիժների»¹⁷:

Գոշը փորձել է բացահայտել «հանցագործություն» հասկացության իմաստը, էությունն ու դրդապատճառները: Միջնադարյան հայ որոշ մտածողներ հանցագործությունը համարել են մարդու ազատ կամքի դրսևորման, ազահուստի, նախանձի, ընչաքաղցության, հարբեցողության և այլ երևույթների հետևանք¹⁸: Գոշը խնդիրը փաստարկում է՝ ելնելով մարդու բնությունից:

Ըստ մտածողի՝ մարդկային բնությունը մեկընդմիջտ տրված ինչ-որ անփոփոխ բան չէ: Այն մշտապես լինելիության, փոփոխության մեջ է, ինչի հետևանքով մարդը երբեմն շեղվում է դառնալով մեղսագործ: Այս իրողությունը նա բացատրում է հետևյալ փաստարկներով. «Թեպետ լավը ցանկանալն ու ամեն ինչում անսխալական լինելու [ձգտումը] բնական է բոլորի համար, սակայն հնարավոր չէ, քանզի մեր բնությունը լիարժեքության և ապականության միջև է»¹⁹: Մեղքը կատարյալ էակին դարձնում է անկատար. «...քանի որ շարունակությունը մեր մեջ մարեց բնական օրենքը, [մեղքը] հոգու կատարելությունն անկատարության փոխեց, սերն ու կարեկցանքը՝ ատելության»: Այդպիսով՝ մեղքի և ատելության շղթայում մարդու հոգևոր ու մարմնական կեցության մեջ է. «...մարդու բնությունը հոգևոր և մարմնավոր զանազան ախտերի պատճառով մոռացկոտ է բարության հանդեպ»²⁰: Մարդու հոգեմարմնավոր արատներից էլ ծագում են անարդարությունը, խաբեությունն ու շարագործությունը: Կոնկրետ հանցագործությունների պատճառ են՝ կարիքը, թշնամությունը, ազահուստը, հարբեցողությունը, նախանձը և այլն:

Ըստ Գոշի՝ մեղքը ծագում է ոչ թե մարդու բնությունից կամ ինքնին, այլ այն դեպքում, երբ մարդն ինքնակամ, գիտակցաբար է խախտում օրենքը. «...ըստ բնության [բնական կարգի] մեղք գոյություն չունի, միայն Օրենքի միջոցով է, որ ի հայտ է բերվում մեղքի իմացությունը»²¹: Հետևելով Գոշին՝ Սմբատ Սպարապետն իր «Դատաստանագրքում» բացատրում է. «Իր կամքով մեղանչելն այլ բան չէ, քան երբ որևէ մեկն արհամարհում է Աստծո և դատավորների պատվիրանները և մոռանում ու մտքից հանում օրենքի նկատմամբ ունեցած վախը ու

¹⁷ Ա. Գ. Սուբխասյան, Մխիթար Գոշը և «Հայոց Դատաստանագիրքը», Երևան, 1965, էջ 138:

¹⁸ «Դավիթ Ալավկա որդու Կանոնագիրք (Կանոնական Օրինադրություն)», Ռ. Ավագյան, Հայ իրավական մտքի գանձարան, Երևան, 2001, հոդ. 97: Դատաստանագիրք Սմբատ Իշխանի (Գունդստաբլի) (Կիլիկյան Դատաստանագիրք XIII դարի), ձեռագրերի համեմատ. և առաջ՝ Ա. Վրդ. Դևտեանի, Ս. էջմիածին, 1918, հոդ. 190:

¹⁹ Գոշ, Դատաստանագիրք, Նախաբան, գլ. ԺԱ, էջ 386-387:

²⁰ Նույն տեղում, Նախաբան, էջ 362-363:

²¹ Նույն տեղում, հոդ. 213, էջ 495:

դրա հետևանքով խաբուժմ է ընկերոջը, խլում, հափշտակում ու վնասում է, որից էլ ծնվում են կաշառք, սուտ երդում և բազում այլ ավելի մեծ շարիքներ»²²: Այդպիսով հանցագործությունը օրենքով պաշտպանված որոշակի հասարակական հարաբերությունների դեմ ուղղված ոտնձգություն է:

Պոռը հանցագործության սուբյեկտ ճանաչում է միայն մարդուն՝ մեղսունակ և որոշակի տարիքի հասած: 15 տարեկան անհատը լիակատար մեղսունակ է, քանզի «...այլևայլ հանցանքներ տասնհինգ տարեկանից են հիշվում», սակայն մանկասպանության դեպքում մեղսունակ ճանաչվում է ավելի ցածր տարիք ունեցողը. «Եթե սպանողը տասներկու տարեկանից բարձր է, արյունապարտ է և պետք է ըստ այդմ տույժ կրի, իսկ... տասնմեկ կամ տասը տարեկանը՝ տույժի կեսը կրի, իսկ սրանից ցածրը՝ տույժի մեկ երրորդը կրի»²³: Քրեական պատասխանատվությունից ազատվում է դիվանհար կամ խաթարված գիտակցությամբ մարդը, որովհետև «... չարից է եղել գործը, ոչ իրենից»: Ուստի, ըստ աշխարհիկ դատաստանի՝ «... այստեղ դատական գործ չկա»²⁴:

Կենդանիները հանցագործության սուբյեկտ չեն: Հարկ է նշել, որ Հին Հռոմում և ընդհուպ ԺԴ-ԺԶ դդ. եվրոպայում, հանցագործության սուբյեկտ համարվել են նաև կենդանիներն ու անշունչ առարկաները²⁵: Մինչդեռ Պոռի «Դատաստանագիրքը» սահմանում է վնասարար կենդանիների ոչնչացումը՝ որպես հանցագործության միջոցների կամ պղծվածների: Ընդ որում՝ եթե տերն իրագեկ է իր կենդանիների կատաղի բնույթին, դրանց պատճառած վնասների համար նա է պատասխանատու. «Եթե ցուլը աղախնի կամ ծառայի հարվածի, ցուլի տերը երեսուն կրկնակի սատեր արծաթ վճարի, և ցուլը քարկոծվի»²⁶: Ոչնչացման ենթակա են նաև անասնապղծության օբյեկտ դարձած կամ դիվանհար կենդանիները. «Եթե դիվանհարված անասունը չբուժվի, թող մորթեն և վաճառեն այլագզիներին... իսկ բուժվածը՝ քրիստոնյաներին»²⁷: Միաժամանակ պատիժ է սահմանվում անմեղ կենդանիներին անհարկի վնասելու կամ սպանելու համար:

Մարդկանց քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար Պոռը սահմանել է երկու կարևոր սկզբունք. 1) քրեական պատասխանատվության

²² Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրքը», հոդ. 190 (Ռ. Ավագյան, նշվ. աշխ., հավելված XI), էջ 638:

²³ Պոռ, Դատաստանագիրք, հոդ. 22, էջ 410-411, հոդ. 23-25, էջ 411:

²⁴ Նույն տեղում, հոդ. 171, էջ 465-466:

²⁵ А. Н. Стоянов, Уголовное право Рима от древнейших времен до Юстиниана включительно, Харьков, 1895, т. 3, с. 101; Курс советского уголовного права. Часть общая, т. 1, Ленинград, 1968, с. 395.

²⁶ Պոռ, Դատաստանագիրք, հոդ. 65, էջ 423, հոդ. 221, էջ 499:

²⁷ Նույն տեղում, հոդ. 248, էջ 527, հոդ. 231-232, էջ 515-516:

հիմքում պետք է լինի սուբյեկտիվ մեղքը՝ քրեաիրավական իմաստով, 2) պատասխանատվության անհատականացում, այսինքն՝ մարդը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն իր կատարած հանցանքի համար: Հիմնվելով Աստվածաշնչյան Օրինաց գրքերի վրա՝ Գոշը, իբրև հաստատուն օրենք, սահմանում է. «Որդիների փոխարեն չպետք է մեռցվեն հայրերը, և որդիները չպետք է մեռնեն իրենց հայրերի փոխարեն. յուրաքանչյուր ոք պետք է մահապատիժ ստանա իր գործած մեղքի համար... Եթե դատավորները չկարողանան զավակի մահապարտությունը ցույց տալ, իրավունք չունեն հոր փոխարեն դատապարտել»²⁸: «Դատաստանագրքին» խորթ է օբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքը, ըստ որի՝ պատասխանատվության նախապայմանը պատճառված վնասը կամ հանցավոր հետևանքի սոսկ փաստն է:

«Դատաստանագրքում» սահմանված է մեղքի երեք ձև. «կամավոր» (դիտավորություն), «ակամա» (անզգուշություն) և «խառն» («կամավորի և ակամայի նշաններով»)՝²⁹: Ըստ Գոշի՝ պետք է մանրամասն քննել դիտավորության ու անզգուշության տարրերը մեղսագործության մեջ. «...եթե ակամա է տեղի ունեցել [դեպքը], ապա զղշում են, եթե գիտակցաբար է՝ ուրախանում են»³⁰: Դիտավորությունը սահմանվում է որպես հանցագործի՝ իր գործողությունների ու դրանց հետևանքների նկատմամբ հոգեկան այնպիսի վերաբերմունք, երբ անձը նախատեսում է իր գործողությունների հետևանքները և գիտակցաբար թույլ է տալիս այդ գործողությունների կատարումն ու հետևանքների վրա հասնելը: «Դատաստանագրքի» 233-րդ հոդվածում նշվում են դիտավորյալ (կամավոր) հետևյալ սպանությունները.

- Մարդուն գավազանահարելը՝ «մտածելով ուղղել շարագործին»:
- Քարով, փայտով կամ այլ առարկայով հարվածելը. այս դեպքում սպանողը համարվում է «սրով կամ զենքով սպանող»:
- Երբ ինչ-որ մեկը կացին, սուր կամ երկաթե ծանր իր է նետում, և դրա պատճառած մարմնական վնասվածքից մահ է առաջանում: Նույն օրինակով «...կամավոր շարիք են գործում ավազակները»:

²⁸ Նույն տեղում, հոդ. 127, էջ 449:

²⁹ Դեռևս XII դարսկզբին, Դավիթ Ալավկա ուղիմ մարդկանց ֆրեական պատասխանատվության ենթարկելիս նույնպես շեշտում էր սուբյեկտիվ մեղքը՝ իր ձևերով. «դիտավորություն» («գիտությամբ»), «անզգուշություն» («անգիտությամբ») և «խառն»: Մեղքի այս ձևերն առկա են նրա «Կանոնական օրինադրության» բազում կանոններում, որոնցում պատիժ սահմանվում է՝ ըստ մարդու գիտակցված կամ չգիտակցված մեղսավորության: Տե՛ս Դավիթ Ալավկա որդու Կանոնագիրք (Կանոնական Օրինադրություն), հոդ. 4, 41, 48, 79, 96 (Ռ. Ավագյան, *Հայ իրավական մտքի գանձարան*, Գիրք 1, հավելված VIII), էջ 196, 213, 218:

³⁰ Գոշ, *Դատաստանագիրք*, հոդ. 232, էջ 516:

- Թունավորելը, որն իրագործում են կանայք՝ ամուսինների, մերձավորը՝ մերձավորի կամ բժիշկը՝ հիվանդի նկատմամբ:
- Նախանձի, ունեցվածք ձեռք բերելու, փառասիրության կամ այլ պատճառով կնոջ ձեռքով գործած սպանությունը:
Նույն հոդվածում առկա են «ակամա» սպանությունների հետևյալ օրինակները.
 - Երբ փայտ կոտրելիս «...կացինը ոստնում է ու դիպչում-սպանում մեկին»:
 - Երբ բարձունքում դրված գերանը կամ քարը սպանում է ստորոտում գտնվողին:
 - Երբ վարդապետը «...ըստ սահմանված [40] հարվածների չափի» պատժում է աշակերտին, կամ հայրը՝ որդուն, մայրը՝ դստերը, տերը՝ ծառային և այլն... և մահ են պատճառում մեկմեկու»:
 - Որսորդության ժամանակ նետված նետի մահացու վնասը և այլն:
«Խառն» տիպի հանցագործությունները պարունակում են դիտավորության ու անզգուշության տարրեր: Դրանք տեղի են ունենում հետևյալ հանգամանքներում.
 - Երբ ավազակախմբի հանդիպելիս մարդը սպանում է նրանցից ինչ-որ մեկին:
 - Պատերազմում «...սպանությունները կատարվում են և՛ կամավոր, և՛ ակամա»:
 - Երբ մեկը մթության մեջ կարծում է, թե թշնամու է հարվածում, բայց սպանում է իր բարեկամին: Սա «խառն» սպանություն է՝ «...կատարված և՛ կամավոր, և՛ ակամա», այսինքն՝ դիտավորյալ, որովհետև կամենում էր սպանել թշնամուն, ակամա՝ քանզի չիմանալով սպանեց բարեկամին:
 - Երբ մեկը ճամփորդելիս հանդիպում է հայտնի գողի կամ ավազակի և սպանում նրան: Այս դեպքում եկեղեցին նրան չի դատում իբրև մարդասպանի, բայց ճամփորդը պետք է հոգեպես մաքրվի: Ուշագրավ է, որ այս վճիռը Գոշը չի տարածում նման իրավիճակում հայտնված հոգևորականի վրա, քանզի «...քահանային օրինավոր չէ որևէ մարդ սպանելը, թեկուզ ինքը մեռնի էլ»: Մարդասպան քահանան կզրկվի քահանայական կարգից: Բայց նրա պաշտոնը կարող է պահպանվել, եթե նա սպանի «...ոչ թե հանուն իր անձի... այլ հանուն ընկերների, այն էլ, եթե ավազակները լինեն այլազգիներ»³¹:

³¹ Նույն տեղում, հոդ. 170, էջ 465:

- Երբ եղբայրը մտնում է եղբոր տուն՝ նրան սպանելու նպատակով և վերջինը հարկադրված սպանում է եղբայրասպան եղբորը:

Գոշը շեշտում է նշված հանցատեսակների նկատմամբ դատավճիռների տարբերությունը. կամավոր սպանությունից դեպքում պետք է սպանողին դատել կամավոր գործողի վճռով: Իսկ «...եթե արարքն ամբողջապես ակամա է ստացվել, պետք է այդ կերպ դատել, և եթե խառն է գործը՝ կամավորի ու ակամայի նշաններով դատել ըստ այդմ»³²:

Այդպիսով Գոշն ընդունում է քրեական իրավունքի կարևոր ինստիտուտներից մեկը՝ **անհրաժեշտ պաշտպանությունը**: Այն հանցավոր արարքի և դրա սուբյեկտի դեմ ուղղված օրինաչափ պաշտպանությունն է³³: Օրենսգետը հարձակվող գողերի և ավազակների սպանությունը հանցավոր, ուրեմն և պատժելի արարք չի համարում. «եթե գողին մահացու հարված հասցնեն տան պատին անցք բացելիս, թող այն սպանություն չդիտվի: Իսկ եթե դեպքը արևածագից հետո կատարվի, [սպանողը] մահապարտ է և մահվան կենթարկվի», քանի որ այս դեպքում սպանությունը համարվում է դիտավորյալ: Վերախմբագրելով Մովսիսական այս օրենքը՝ Գոշը նշում է. «...մեզ մոտ՝ դիտավորյալ և ակամա [սպանություն] ապաշխարություն է սահմանվում, և փրկության [հնարավորություն] է տրվում»³⁴:

Օրենսգետն անդրադառնում է **մանկասպանության** խնդրին: Որոշ հոգվածներում (հոդ. 22-26) ներկայացվում են մանուկների՝ միմյանց պատահականորեն կամ քինախնդրությամբ վնասելու, սպանելու, ջրում խեղդելու և այլ դեպքեր: Գերագույն պատիժ է սահմանվում մանկասպան կանանց համար. «եթե մեկը կամովի խեղդի երեխային՝ իբրև խեղանդամ կամ արտաամուսնական, փոխարենը ինքը մահվան դատապարտվի, որովհետև ինչպես անհնար է վերակենդանացնել, նույնպես և ապաշխարությունն է անհնար»³⁵: Տղամարդկանց կովի ընթացքում հղի կնոջը վնասելը նույնպես դատապարտվում է, երբ սպանվում է ձևավորված պտուղը: Այս դեպքում Մովսիսական օրենքը սահմանում է մահապատիժ³⁶, բայց Գոշը մեղմացնում է պատիժը՝ սահմանելով. «...այս դատավճիռը

³² Նույն տեղում, հոդ. 233, էջ 519:

³³ Հարկ է նշել, որ մինչև XIX դար, Արևմտյան երկրներում, անհրաժեշտ պաշտպանությունը հասկացվել է որպես սեփական կյանքի պաշտպանություն: Արևելյան պետությունների օրենքներում (Համաուրաբիի օրենքներ, Մանուի օրենքներ), ինչպես նաև հայ իրավունքի աղբյուրներում, անհրաժեշտ պաշտպանություն էր համարվում նաև սեփականության, հատկապես՝ տոհմիկ հողատարածքների պաշտպանությունը: Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք, Ընդհանուր մաս, էջ 326:

³⁴ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 74, էջ 425-426:

³⁵ Նույն տեղում, հոդ. 51, էջ 419:

³⁶ Ելից ԽԱ. 21-22:

կարող է փոխարինվել տուգանքով և ապաշխարությամբ, ինչպես հայտնի է թագավորների դատաստանագրքերից՝ զուգահեռելով նրանց [օրենքի] հետ»³⁷:

«Դատաստանագրքում» առկա են հանցագործությունների հետևյալ տեսակները.

- **Աստվածանարգություն.** այսպիսի հանցանք համարվում է հոգևորականներին հայհույելը, արհամարհանքը, քանզի մեղավորը դրանով իսկ Աստծուն է անարգում, որովհետև հոգևորականը «...բարու սպասավորն է Աստծո մոտ» (հոդ. 37): Աստվածահայհույության դեպքում այլադավանի համար սահմանվում է. «...քարկոծելով կամ այլ ձևով սպանել», իսկ «...եթե քրիստոնյաներ են, պատահարը քննելով մահապատժի ենթարկել» (հոդ. 88): Դատապարտվում են այն հոգևորականները, ովքեր շեղվում են Աստվածային օրենքներից: Նրանց դատելու իրավագործությամբ օժտված են եպիսկոպոսները, ովքեր «...որկրամուլ, հարբեցող, անկարգ ու անուղղելի քահանաներին [պետք է զրկեն] քահանայական կարգից» (հոդ. 36, 105):

Այս համատեքստում Գոշը մեծ ուշադրություն է դարձնում հոգևորականների կրթությանը. «Վարդապետները պետք է կրթված լինեն և՛ կանոնական, և՛ Հին ու Նոր կտակարանների Օրենքներով»: Նրանք «...պարտավոր են հաշվետվություն տալ ստացած գիտությունների [վերաբերյալ]», որպեսզի «...թերուսները, խաբեությունները կոչում ստանալով, տհասությունները շարիքներ չգործեն»³⁸: Օրինակ՝ եթե քահանան անձնական վրեժխնդրությամբ բանադրի որևէ մեկին, «...հենց ինքն իրեն կդատապարտի» (հոդ. 5): Նրկրային գայթակղությունների համար եպիսկոպոսները ևս պետք է կարգալույծ արվեն, քանզի «...ոչ չի կարող երկու տիրոջ ծառայել» (հոդ. 48): Ժողովրդին կողոպտելու, դրամաշորթության, շահասիրության, բռնությունների դեպքերում հոգևորականներին դատում է Մեծ ժողովը (հոդ. 138-139, 160): Աստվածանարգներին հավասար պատիժ է սահմանված հոգևորականներին անարգող աշխարհիկ անհատների նկատմամբ (հոդ. 37):

Այդպիսով եկեղեցական կանոններին համահունչ աշխարհիկ օրենքները կոչված էին ամրապնդել եկեղեցու իրավագործությունը, նրա դերն ու հեղինակությունը երկրի կառավարման, հասարակության մեջ բարոյական սկզբունքների արմատավորման, ազգային միասնության հաստատման գործում:

- **Պետական իշխանության դեմ ուղղված հանցագործություններ.** այս կարգի մեջ են դասվում դավաճանությունը, ապստամբությունը, խռովությունը, գանձագողությունը և այլն: Թագավորի անձը սրբազան է և

³⁷ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 62, էջ 422:

³⁸ Նույն տեղում, հոդ. 4, էջ 402:

անձեռնմխելի, հետևաբար՝ նրա անձի հանդեպ յուրաքանչյուր ոտնձգություն կամ անարգանք համարվում է ծանրագույն հանցանք, եթե նույնիսկ մեղսագործները արքայատան անդամներ լինեն. «Եթե թագավորի հանդեպ արքունիքում հանցավորներ լինեն, կամ ավելի ստորագասներ՝ իշխանի հանդեպ, իրենք պետք է կրեն իրենց արածի պատասխանատվությունը և ոչ թե որդիները... որովհետև յուրաքանչյուր ոք, ըստ տերունական կարգի, իր մեղքերի [պատճառով] կմեռնի: Իսկ եթե համախոհ լինեն որդիները կամ եղբայրները՝ թող պատժվեն»³⁹: **Գավաճանությունը պետություն և իշխանություն դեմ ծանր մեղսագործություն է**, ինչի համար թագավորն իրավունք ունի սահմանելու բարձրագույն պատիժ. «Քաղաքները և բերդերը [թշնամուն] մատնողներին մահվան դատապարտի, եթե ստույգ է մատնությունը և այլազգիներից է»: Միաժամանակ Գոշը թագավորի բացառիկ իրավունքներից է համարում **պատժի մեղմացումը և ներումը՝ նշելով**. «...եթե հարմար գտնի [մատնողի] անձը պահպանել, [նրա] կնոջն ու զավակներին արքունիք վերցնելով՝ վաճառի և ժառանգությունից զրկի, որպեսզի ակնառու խրատ լինի»: **Եթե պետության դեմ կատարված չարագործությունը բացահայտվում է, մահմեդականը ներման չի արժանանում՝ դատապարտվելով մահվան**: «Իսկ եթե քրիստոնյան հանձնառու լինի մատնության, թե՛ այլադավաններին, թե՛ քրիստոնյաներին՝ նույն մահվան վճիռն է», բայց հանուն **մարդասիրության՝ թագավորը կարող է միայն խրատել**, «...անկախ նրանից ի կատար է ածվել չարությունը, թե ոչ»⁴⁰: Այս դեպքում քրիստոնյա հանցագործը պետք է ծանր ապաշխարություն կրի: **Տերունական գանձագողության՝ որպես պետության դեմ կատարված հանցագործության համար ևս սահմանվում են ծանր պատիժներ այլադավանի համար**. «...[հանել] աչքերը, [կտրել] ձեռքերը, և կնոջը, զավակներին, ունեցվածքը արքունիք վերցնելով՝ իրեն վտարել»: Իսկ եթե գողը քրիստոնյա է, գողացվածը վերցնելով՝ կնոջն ու ազգատոհմին քրիստոնյաներին վաճառի և «իրեն արձակի» կամ «պատժի [աչքերով ու ձեռքերով] և արձակի»⁴¹:

- **Մտողներին անարգելը**. Մովսիսական օրենքով մահվան են դատապարտվում հորն ու մորը չարախոսողներն ու անարգողները⁴²: Բայց Գո-

³⁹ Նույն տեղում, հոդ. 20, էջ 410, հոդ. 50, էջ 419:

⁴⁰ Նույն տեղում, հոդ. 2, էջ 391-398:

⁴¹ Նույն տեղում:

⁴² Ելից ԻԱ. 17, Ղևտ. Ի 9:

չը մարդասիրաբար թույլ է տալիս ծնողին՝ որդուն «խրատել ու արձակել», թեև նա իրավունք ունի անարգանքի համար որդուն դատի տալու: Սակայն այլ դեպքերում՝ «Սրենքը թույլ չի տալիս դատավորի առջև չարախոսել որդուն» (հոդ. 57): Որդիներն իրավունք չունեն հրապարակելու իրենց ծնողների հանցանքները (հոդ. 59), ինչի համար պետք է տուգանք վճարեն: Դատապարտվում ու նզովվում են նաև ծնողներին լքող զավակները (հոդ. 155): Քրիստոնեական պատվիրանի վրա հիմնվելով՝ Գոշը թույլ է տալիս հեռանալ միայն աստվածապաշտութունն արգելող ծնողներից: Նա միաժամանակ նզովում է զավակներին լքող, ծեծող ծնողներին, ովքեր «...զանց են առնում Աստվածային կարգը՝ սնուցանելու նրանց մինչև կատարյալ հասակին հասնելը» (հոդ. 154):

- **Կանանց և երեխաների առևանգում.** «Դատաստանագրքում» բռնարարք է համարվում նշանված աղջիկների հափշտակությունը և պարտադրվում է. «...ազատ կամքով աղջկան դարձյալ հետ տանել նրան՝ ում հետ որ նշանված է եղել և չպահել բռնություն մեջ»⁴³: Տուգանք է սահմանվում կանանց առևանգողների ու նրանց անարգողների համար (հոդ. 198): Երեխաների առևանգման ու նրանց վաճառքի համար Հին Կտակարանը սահմանում էր մահապատիժ⁴⁴: Իսկ Գոշը լրացնում և վերափոխում է Հին Օրենքը՝ նկատի ունենալով, թե ում է վաճառվել երեխան: Եթե քրիստոնյա երեխան վաճառվել է այլադավանի, առևանգողը պետք է բանտարկվի՝ վերադարձնելով երեխային, իսկ եթե ոչ՝ պետք է «...գողացվածի գինը տիրոջը տա, իսկ [գողացողի] աչքերը, ի խրատ չզղացողների, կուրացնելով արձակեն և կամ նշան դնեն (շիկացած երկաթով խարանում – Լ.Ս.)»⁴⁵:
- **Գինեմոլություն.** քանի որ այս չարիքը հանգեցնում է բռնարարքների, կռվի ու դրանց հետևանքով՝ մարմնական վնասվածքների, բուժման և պատճառած վնասի համար սահմանվում է 1000 դրամ տուգանք: «Իսկ եթե մտածված մահ տեղի ունենա՝ արյան գին պետք է վճարվի» (հոդ. 27): Ընդ որում՝ պատժվում են նաև ներկա գտնվողները:
- **Խարդախություն.** նման դեպքերում դատապարտվում են և՛ հոգևորականները՝ խաբեությունը ունեցվածք ձեռք բերելու համար (հոդ. 36, 215), և՛ աշխարհականները (հոդ. 81, 82, 86): Խարդախություն հայտնաբերվում է առևտրական գործարքների, անասունների կամ անշարժ գույքի վաճառքի, փոխատվության և այլ դեպքերում:

⁴³ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 140, էջ 453, հոդ. 53, էջ 420:

⁴⁴ Ելից ԻԱ. 16:

⁴⁵ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 58, էջ 21:

- **Գողություն.** «Դատաստանագրքում» դատապարտվում են գողության բազմաթիվ դեպքեր. եկեղեցական գույքի հափշտակություն (հոդ. 44, 75, 87), տների, անասունների և այլ իրերի կողոպուտ (հոդ. 73-74, 78, 179, 220): Ընդ որում Գոշը պատիժ է սահմանում ոչ միայն գողերի, ավագակների, այլև նրանց հովանավորների համար. «Գողերը և նրանց ապաստանողները, ըստ եկեղեցու կամքի, մահվան են արժանի, քանզի հնում ավագակն ու իր հանցամեծարները միշտ մահվան էին դատապարտվում: Այս [օրենքին] պետք է հետևի դատավորը»⁴⁶: Օրենագետը խստորեն պատժում է նաև դիակապտությամբ զբաղվողներին. «Դիակապուտը եթե բռնվի և կամավոր խոստովանի, թող չմեռցվի, իսկ եթե մեկին սպանել է, թող քննի Սուրբ եկեղեցին և կարող է վճռել ընդհուպ մինչև մահապատիժ, քանի որ նա՝ սպանողը, ապաշխարության տեղ այլևս չունի»⁴⁷:
- **Դիտավորյալ մարմնական վնասներ պատճառելը** (հոդ. 33, 42, 60, 64, 234): «Հարվածների մասին» հոդվածում Գոշը խմբագրում է «Աչքի դիմաց աչք, ատամի դիմաց ատամ» Մովսիսական օրենքը: Նա հաստատում է, որ Հինկտակարանային դատաստանը փոխարինվում է «...բանականի արյան համարժեք տուգանքի վճարումով: Բայց, առողջության առավել կամ նվազ [վիճակի] քննությունը թող յուրաքանչյուր անդամի և զգայարանի [դիմաց] որոշվի քսանվեց դահեկան և կես դանգ, մի գարի պակաս [կշռաչափ]»⁴⁸:
- «Դատաստանագրքում» նշվում են նաև այլ հանցատեսակներ, ինչպես՝ հրդեհումները (հոդ. 77, 84, 178), անասուններին սպանելը (հոդ. 221, 231, 232), տնկիների հատումը (հոդ. 85) և այլն:

Գոշի նպատակը ոչ միայն հանցագործությունների պատժումն ու կանխարգելումն է օրենքների միջոցով, այլև մարդու դատարարակութունն ու հոգու մաքրագործումը՝ բարոյական արժեհամակարգով: Այս առումով հատկանշական է նրա հետևյալ մեկնաբանությունը. «Երբ սպանողի կամ մեկ այլ շարագործի համար վճռվում է երկու պատիժ, պետք է արժանի կերպով քննել դա, որպեսզի երբ վերցնեն արյան գինը՝ սահմանեն նաև թեթև ապաշխարություն»:
Նման պատիժը նա բավարար է համարում, «...եթե հանցագործը բնույթով չար չլինի», իսկ եթե հակված է նոր հանցագործության՝ «...պետք է նոր պատիժ ձեռնարկել»⁴⁹:

Մխիթար Գոշի իմաստնությունն ու մարդասիրությունը առավելապես

⁴⁶ Նույն տեղում, հոդ. 52, էջ 420:

⁴⁷ Նույն տեղում, հոդ. 132, էջ 450:

⁴⁸ Նույն տեղում, հոդ. 63, էջ 422-423:

⁴⁹ Նույն տեղում, հոդ. 243, էջ 524:

դրսևորվում են կոնկրետ պատիժներ սահմանելիս, որոնց հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները.

Ա. Պատիժների օրինական սահմանում. «Դատաստանագրքում» ամրագրված է քրեական իրավունքի կարևորագույն սկզբունքներից մեկը՝ **չկա հանցանք, չկա պատիժ առանց օրենքի.** «Առանց վճռի պատիժ կամ տուգանք չլինի, այլ ըստ անհրաժեշտության, [եթե] տերուության հանդեպ հանցավոր գտնվի, իսկ այլ բաներում հանցավոր եղողներին թող դատավորները վճիռ կայացնեն»⁵⁰:

Բ. Պատիժը պետք է համապատասխանի կատարված հանցավոր արարքի վտանգավորության աստիճանին. «Պատիժը պետք է սահմանվի հասցրած վնասի համեմատ... յուրաքանչյուրը պիտի հատուցի իր արած գործերի համեմատ»⁵¹: Նման համապատասխանությունը սոցիալական արդարության վերականգնում է և հանցագործի կողմից հասարակության ու տուժողի հանդեպ մեղքի քավում:

Գ. Պատիժ նշանակելիս պետք է պարզել հանցագործի անձը, նրա մեղքի աստիճանը՝ կատարված արարքում, հանցագործության կատարման միջոցներն ու հետևանքները. «Յուրաքանչյուր դատավճիռ պիտի կայացվի ամեն բան քննելուց հետո... ինչպես մեծահարուստին՝ աղքատին ջուր չտալու պատճառով տրվեց պատիժ ծարավելու, չար բաներ կամեցողին՝ հուր, անխիղճներին՝ տանջանք, և գիտության լույսն ատողներին՝ խավար, և մնացյալը ըստ կարգի»⁵²: Աղքատների հանդեպ ներողամիտ լինելով՝ Գոշը նրանց մեղքերի համար պատիժները մեղմացնում էր, իսկ հարուստների համար սահմանում բարձր տուգանքներ:

Դ. Պատիժ պետք է կրի հանցագործություն կատարողը, այսինքն՝ հանցագործության սուբյեկտը, եթե վերջինս մեղսունակ է. «Եթե թագավորի հանդեպ արքունիքում հանցավորներ լինեն, կամ ավելի ստորադասներ՝ իշխանի հանդեպ, իրենք պետք է կրեն իրենց արածի պատասխանատվությունը և ոչ թե նրանց որդիները»: Որդիները չպետք է հայրերի պատճառով զրկվեն ժառանգությունից, քանզի «...յուրաքանչյուր ոք, ըստ տերունական կարգի, իր մեղքերի [պատճառով] կմեռնի»⁵³: Որդիները կամ եղբայրները պատժվում են միայն մեղսագործությանը համախոհ լինելու պարագայում:

Ե. Պատիժը պետք է հետապնդի ոչ թե տանջելու, վրեժ լուծելու, այլ հանցագործին խրատելու, ուղղելու, դաստիարակելու նպատակ. «Դատավորը պետք է բանտ ունենա, որպեսզի նրանով խրատի ստահակներին»⁵⁴:

Զ. Պատժելու իրավունքի որոշակի աստիճանակարգություն. Աստծուց

⁵⁰ Նույն տեղում, հոդ. 2, էջ 398:

⁵¹ Նույն տեղում, հոդ. 243, էջ 524:

⁵² Նույն տեղում:

⁵³ Նույն տեղում, հոդ. 20, էջ 410:

⁵⁴ Նույն տեղում, Նախաբան, գլ. 2, էջ 372, հոդ. 116, էջ 445:

կարգված թագավորներին պատժում է Աստված, ինչպես վկայում է Ս. Գիրքը: «Իսկ իշխաններին, որոնց թագավորն է կարգում իշխան, թագավորն իրավունք ունի և՛ աքսորելու, և՛ պատժելու»: Այնուամենայնիվ թագավորի իշխանութունն անսահմանափակ չէ, և Գոշն անպատժելիություն չի քարոզում՝ հաստատելով. «Եթե անհրաժեշտ լինի թագավորին պատժել՝ երկրի խաղաղության պահպանման համար, պետք է դա արվի մեկ այլ թագավորի և հայրապետի կամքով ու ամենայն արդարություն»⁵⁵: Օրենսգետը ժողովրդի համար գահընկեցություն իրավունք չի սահմանում, ինչն այդ ժամանակ կարող էր հանգեցնել ներազգային խռովությունների, իսկ նրա նպատակը ազգային միասնության հաստատումն էր: Բայցև չի ընդունում անօրինական դատաստանները՝ նույնիսկ բարձրաստիճան իշխանների կողմից: Եթե իշխանները թագավոր կարգեն անարժան մեկին, պետք է նրանց աքսորել: Ազնվականները կամ իշխաններն իրավունք չունեն «... ինքնազուրկ իրենք իրենց իշխան հռչակելու», այս դեպքում թագավորն իրավունք ունի նրանց աքսորելու կամ պատժելու: Իշխանաց իշխանն իրավունք ունի պատժելու կամ աքսորելու նաև ազնվականներին, իսկ եթե «... նա կարգված է եղել իշխանների կողմից՝ նրանց միաբանական համաձայնություն անի այդ բանը»: Եթե նա թագավորի կողմից է կարգվել, պետք է նրա կամքի համաձայն վարվի: Ազատներն իրավունք չունեն պատժելու զինվորներին, քանզի «...պատժելը իշխանների իրավասությունն է»: Նմանապես՝ զինվորներն իրավունք չունեն գյուղացիներին աքսորելու կամ պատժելու, որովհետև «...աքսորել կարող են ազնվականները, պատժել՝ իշխանները»⁵⁶: Գոշը հաստատում է, որ թագավորական տան վերաբերյալ վճիռները արդարացի է համարում:

Դարաշրջանի իրավական այլ ազբյուրների համեմատ՝ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքում» սահմանված են ոչ խիստ պատիժներ⁵⁷: Հիմնական պատժատեսակներն են. **ա) հոգևոր-եկեղեցական պատիժներ** (բանադրանք, ապաշխարանք, պաս, եկեղեցուց վտարում, հրապարակային պարսավանք, աստիճանագրկում և այլն), **բ) աշխարհիկ պատիժներ** (դրամական տուգանք, ժառանգությունից զրկում, գույքի բռնագրավում, մարմնական պատիժներ (գանահարություն, խարանում, անդամահատում, ծեծ, աչքերը հանելը և այլն), ազատագրկում, մահապատիժ):

Հարկ է նշել, որ Կանոնական իրավունքով **ապաշխարանքի** կիրառումը հնարավոր էր համարվում գրեթե բոլոր հանցագործությունների համար, մի

⁵⁵ Նույն տեղում, հոդ. 230, էջ 515:

⁵⁶ Նույն տեղում :

⁵⁷ *Хрестоматия памятников феодального государства и права*, Москва, 1961, с. 33-34.

դեպքում՝ որպես հիմնական, մյուս դեպքում՝ լրացուցիչ պատիժ: Ապաշխարանքի ժամկետները տարբեր էին, դրանք տատանվում էին մեկ տարուց մինչև քսան տարի, երբեմն էլ նշանակվում էր ցմահ ապաշխարանք: Եթե բացակայում էր կոնկրետ հանցակազմը, այս դեպքում դարձյալ սահմանվում էր ապաշխարանք կասկածյալի համար:

«Դատաստանագրքում» ևս ապաշխարանքը կարևոր պատժատեսակ է դաստիարակելու մեղսագործին: Այս նպատակով կիրառվում էր նաև հրապարակային պարսավանքը: Մեղսագործի զղջալու պարագայում Գոշը մարմնական պատիժը փոխարինում է ապաշխարանքով. «Եթե որևէ աշխարհական... անարգի յուր քահանային, և կամ հանդգնի հարվածել՝ իրավացի է կտրել նրա այն ձեռքը, որով հարվածեց: Սակայն, եթե սաստիկ զղջումով... թողուլթյան ապաշխարուլթյուն խնդրի՝ կարող է... ապաշխարուլթյամբ ներման արժանանալ»⁵⁸, քանզի «Աստվածային օրենքներն ուսուցանում են գուլթ և խնամք ունենալ ոչ միայն մերձավորի, այլև հեռավորի նկատմամբ»⁵⁹:

Դրամական տուգանք, որի չափը կախված է կատարված հանցագործուլթյունների վտանգավորուլթյան աստիճանից ու հետևանքներից: Օրինակ՝ «Եթե վարձկանն իր տիրոջից մի բան վերցնի և վնաս կրի, պիտի վճար մուծի»⁶⁰: Որոշ դեպքերում դատարանը տուգանքի փոխարեն կարող է նշանակել նաև դատապարտյալի գույքի բռնագրավում՝ հօգուտ արքունի գանձարանի:

Գույքի բռնագրավում սահմանվում է թագավորական կամ իշխանական տներից գանձագողուլթյան, ժառանգական իրավունքի խախտումների, կնոջը կամ ամուսնուն դավաճանելու, եկեղեցու գույքը յուրացնելու և այլ դեպքերում:

Մարմնական պատիժներ սահմանվում են նվազ ծանր հանցագործուլթյունների համար: Ընդ որում՝ պատիժները տարբեր են քրիստոնյայի ու այլադավանի համար: Օրինակ՝ «Տերունական գանձը գողացողին՝ եթե այլադավան է՝ հրամայվի [հանել] աչքերը կամ [կտրել] ձեռքերը, և կնոջը, զավակներին, ունեցվածքը արքունիք վերցնելով՝ իրեն վտարել», իսկ եթե քրիստոնյա է, պետք է վերցնել գողացվածը, նրա ընտանիքին վաճառել քրիստոնյայի և արձակել: Դիտավորյալ սպանուլթյան դեպքում՝ այլադավանը «...ի հատուցումն սպանվի», իսկ եթե ակամա է հանցանքը, «...հրամայվի ձեռքերը [կտրել] և արյան գինը վճարել»⁶¹: «Դատաստանագրքում» նշվում է նաև գանահարուլթյան պատիժը և, ըստ դատական ատյանի որոշման, «Եթե մեկը արժանի է [դրան], ըստ Օրենքի պետք է ստանա քառասուն հարված, սակայն անվնաս» (հոդ. 130): Մարմնա-

⁵⁸ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 5, էջ 403:

⁵⁹ Նույն տեղում, հոդ. 114, էջ 445:

⁶⁰ Նույն տեղում, հոդ. 242, էջ 524:

⁶¹ Նույն տեղում, հոդ. 2, էջ 394:

կան վնասվածք պատճառող հանցագործի նկատմամբ Գոշը սահմանում է տուգանք՝ չկիրառելով հանցագործության և պատժի համարժեքության սկզբունքը: Օրինակ՝ եթե հարբած մարդկանց կռվի ժամանակ ձեռք կամ այլ անդամ վնասվի, պարտավոր են բուժել, իսկ «...եթե մտածված մահ տեղի ունենա՝ արյան գին պետք է վճարվի... եթե աչքը կամ ատամը դուրս գա՝ հազար դրամ գին առնեն»⁶²: Այդպիսով Գոշը հնարավորինս մեղմացնում է մարմնական պատիժները՝ ըստ կատարված հանցագործությունների ծանրության աստիճանի: Միաժամանակ, բոլոր մեղսագործների համար պարտադիր է համարում ապաշխարանքը՝ հանուն հոգու մաքրագործման:

Մահապատիժ. Մովսիսական օրենքով մահապատիժն ընդունելի է մեղսագործի համար, և մահապարտին կախում էին փայտից⁶³: Սակայն այս վճիռը նույնական չէր բոլոր ժողովուրդների համար: Հետևաբար, ինչպես հաստատում է Գոշը, «Իսրայելի ազգատոհմերին ասվեց՝ թաղել մարմինը, իսկ մեր թագավորներին չհրամայվեց սպանել հավատացյալին, այլ միայն խրատել»:⁶⁴ Իսկ մահապարտ այլազգի մեղսագործին՝ «... մարդու բնությունը պատվելու նպատակով... թաղման հրաման տալ՝ մահվան որերորդ օրն էլ լինի»⁶⁴: Ինչպես նշվել է, մահապատիժը՝ որպես բացառիկ պատժամիջոց «Դատաստանագրքում» սահմանվում է ծանրագույն հանցանքների՝ մատնության, լրտեսության, պետության անվտանգության դեմ ոտնձգությունների, թագավորին և եկեղեցուն անարգելու դեպքերում. «Այսպիսիներին թող թագավորը դատի, իսկ այլևայլ հասարակ դատերը դատավորներին թողնի, բոլորովին անհայտ [հանգամանքներով] գործերը [եկեղեցու] առաջնորդներին՝ խոստովանության»⁶⁵: Այսպիսով մահապատիժի իրավունք ունի թագավորը կամ նրա հրամանով՝ իշխանները: Սակայն թագավորը կարող է պահպանել քրիստոնյա հանցագործի կյանքը: «Դատաստանագրքի» այս ու այլ հոդվածներում մահապատիժը փոխարինվում է «արյան գնով», տուգանքով, երբեմն՝ անդամահատումով, բանտարկությանմբ, քսոտրով և այլ պատիժներով: Ըստ Ա. Սուբիասյանի՝ «Գոշի սահմանած նորմերի մարդասիրությունը տարածվում էր, որպես կանոն, միայն «քրիստոնյաների» վրա: Ինչ վերաբերում է «այլազգիներին» (մահմեդականներին), ապա Գոշի սահմանած ամբողջ պատժասխտեմում նկատվում է անիրավահավասարություն: Մահմեդականների համար Դատաստանագիրքը մահապատիժ է սահմանել ոչ միայն այն բոլոր դեպքերում, երբ քրիստոնյաները ևս ենթարկվում էին դրան, այլև այն դեպքերում, երբ վերջիններն ազատվում էին դրանից»⁶⁶:

⁶² Նույն տեղում, հոդ. 27, էջ 411:

⁶³ Բ Օրինաց ԻԱ 22-23:

⁶⁴ Գոշ, Դատաստանագիրք, հոդ. 113, էջ 444:

⁶⁵ Նույն տեղում, հոդ. 2, էջ 395:

⁶⁶ Ա. Գ. Սուբիասյան, Միսիթար Գոշը և «Հայոց Դատաստանագիրքը», Երևան, 1965, էջ 158:

Ամփոփելով կարող ենք եզրակացնել, որ անկախ մահմեդականների նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից՝ արդարությունից՝ արդարության գաղափարը Գոշն ամրապնդել է օրենքով և հայ հասարակության բոլոր խավերի համար սահմանել հավասար պատիժներ: Նա վերախմբագրել է հանցագործությունների վերաբերյալ Մովսիսական և կանոնական պատիժները՝ մարդասիրաբար դրանք մեղմացնելով: Բացի աշխարհիկ պատիժներից, Գոշը կարևորում էր նաև հոգևոր պատիժները, հատկապես՝ ապաշխարանքն ու հրապարակային պարսավանքը՝ մեղսագործներին դաստիարակելու և հանցագործությունները կանխելու նպատակով: Հանուն ազգային և պետական անվտանգության՝ օրենսգետը բարձրագույն պատիժ է սահմանում միայն պետություն և եկեղեցու դեմ կատարված ոճրագործությունների, դավաճանության, աստվածանարգության դեպքերում:

LILIT SARVAZYAN

**PRINCIPLES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINAL LEGAL NORMS
IN THE ARMENIAN LAW CODE BY MKHIT'AR GOSH**

Key words: Mkhith'ar Gosh, Armenian Law Code, criminal law, crime, punishment, principle of justice, national rights.

The article interprets the principles of criminal law and criminal law norms according to Mkhith'ar Gosh's *Armenian Law Code*. The jurist substantiates that criminal responsibility should be based on subjective guilt in the sense of criminal law, and a person is subject to criminal responsibility only for the crimes he committed. There are many crimes defined in the *Armenian Law Code*, of which the crimes against the country and the church are the heaviest. Gosh is famous for his philanthropy, which is manifested in his sentencing. Punishments are based on the following principles: legal definition of punishment, accordance of the punishment to the degree of danger of the criminal act; when imposing a sentence, it is necessary to find out the identity of the criminal, the degree of his guilt in the committed act, and the means and consequences of the crime. Punishment should aim not to torture and take revenge but to admonish, correct, and educate the criminal.

ԼԼԼԻՏ ՏԱՐՎԱԶՅԱՆ

**ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРАВА И УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ
НОРМЫ В “АРМЯНСКОМ СУДЕБНИКЕ” МХИТАРА ГОША**

Ключевые слова: Мхитар Гош, “Армянский Судебник”, уголовное право, преступление, наказание, принцип справедливости, национальные права.

В статье интерпретируются принципы уголовного права и уголовно-правовые нормы, зафиксированные в “Армянском Судебнике” Мхитара Гоша. Уголовная ответственность, согласно законодателю, должна основываться на субъективной вине в уголовно-правовом смысле, и человек подлежит уголовной ответственности только за совершенное им преступление. В “Армянском Судебнике” определены многие преступления, самые тяжкие из которых – преступления против государства и церкви. Гош известен своим гуманизмом, который проявляется при определении уголовных наказаний. В основе наказаний лежат следующие принципы: законное определение наказаний; соответствие наказания степени опасности преступного деяния; при назначении наказания необходимо выяснить личность преступника, степень его вины в совершенном деянии, средства и последствия преступления; наказание должно быть направлено не на истязание или мщение, а на исправление и воспитание преступника.